

TURANG‘IL O‘SIMLIGINING TAKSANOMIYASI VA TARQALISH XUSUSIYATLARI

M.X.Bekchanova, b.f.f.d., Urganch davlat universiteti, Urganch
N.B.Latipova, magistrant., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada turang‘il o‘simligining taksanomiyasi, nomenklaturasi va tarqalishi keltirilgan bo‘lib, unga ko‘ra Turanga, Leucoides, Aigeiros, Tacamahaca va Populus bo‘limlariga bo‘linadi.

Kalit so‘zlar: Turang‘il, bo‘lim, Turanga, Populus, subtropik, Shimoliy yarim shar

Аннотация. В данной статье представлены таксономия, номенклатура и распространение растения Туранга, согласно которым оно разделено на секции Turanga, Leucoides, Aigeiros, Tacamahaca и Populus.

Ключевые слова: Турангил, адель, Туранга, Популус, субтропический, Северное полушарие

Abstract. This article presents the taxonomy, nomenclature and distribution of the Turanga plant, according to which it is divided into sections Turanga, Leucoides, Aigeiros, Tacamahaca and Populus.

Keywords: Turangil, section, Turanga, Populus, subtropical, Northern Hemisphere

Kirish. Turang‘ilning ko‘plab turlari ma‘lum. Tabiatda ularning faol duragaylanishi sodir bo‘ladi, sun‘iy kesishish orqali undan ham ko‘proq duragaylar olingan. Barcha turlar bargli, tez o‘shib boradi, nisbatan qisqa umr ko‘radi, namlikni yaxshi ko‘radi, odatda soyaga toqat qilmaydi va o‘rta yoki baland bo‘yli. Ko‘paytirishning qulayligi, o‘shish sur‘ati va oddiyligidir. Ularning keng maydonlarni egallagan va qisqa ko‘payish davriga ega bo‘lgan manzarali va shamoldan himoya qiluvchi o‘simlik sifatida mashhurligini ta‘minladi.

Hisob-kitoblarga ko‘ra, dunyo bo‘ylab yetishtiriladigan turang‘il turlarining 90% dan ortig‘i Aigeiros bo‘limining turlari va duragaylaridir (Thielges, 1985). Bu ularning Tacamahaca bo‘limi vakillari bilan gibridlanishining qulayligi, mo‘tadil va subtropik zonalarda ushbu turlar va duragaylarning yuqori moslashuvchanligi, shuningdek vegetativ ko‘payish qulayligi bilan bog‘liq. Turang‘il uchastkasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tacamahaca va Aigeiros bo‘limlarining aksariyat turlari tuproqqa osongina ildiz otadi, Populus, Leucoides va Turanga bo‘limlari turlarida esa ularning ildiz otishi

qiyinchilik bilan sodir bo'radi (Zsuffa, 1975). *P.deltoides* o'zgaruvchan, *P.nigra* va *P.balzamifera* esa juda yuqori ildiz otish qobiliyatiga ega [2]. Oxirgi turlarda bu qobiliyat *P.deltoides* bilan duragaylarga o'tkaziladi (Zsuffa va boshqalar, 1993).

Turang'il turlarini tasniflash bo'yicha kelishmovchiliklar bugungi kungacha davom etmoqda. Ko'pgina turang'il turlarining keng tarqalishi, tez-tez introgressiv duragaylash, yetishtirishning uzoq tarixi va vegetativ ko'payishning qulayligi ko'plab sinonimlar tufayli turang'il nomenklaturasida katta chalkashlikka olib keldi, shuningdek, duragaylar va o'stiriladigan navlar ko'pincha turlar deb atalgan (Zsuffa, 1975). Shunday qilib, manbaga qarab, jinsga kiritilgan turlar soni 20 dan 80 gacha. Eckenwalder (1996) o'zining so'nggi nashrlarida taklif qilgan tasnif bo'yicha 29 turni tan oladi.

Turang'il taksanomiyasi

Populus L. avlodi turlarining tavsiya etilgan tasnifi, nomenklaturasi va tarqalishi (Eckenwalder, 1996) ning taksanomiyasi bo'yicha keltirildi [1]. Turang'il turlari (Fransiyada *peurplier*) *Populus L.* avlodiga, *Salicaceae* (Willows) oilasiga va *Salicales* tartibiga kiradi. Jins an'anaviy ravishda taksonomik guruhlariga bo'linadi va beshta bo'lim keng miqiyosda tan olingan: Turanga, *Leucoides*, *Aigeiros*, *Tacamahaca* va *Populus (syn.Leuce)* (Zsuffa, 1975). Vaqti-vaqti bilan taksonomistlar oltinchi bo'limni bitta turni o'z ichiga olgan holda ajratdilar. Misol uchun, Browicz (1966) Tsavo bo'limiga Sharqiy Afrikaning *P.ilicifolia* turini kiritishni taklif qildi, ba'zi taksonomistlar tomonidan tan olinmagan yoki boshqalar tomonidan Turanga bo'limi sifatida tasniflangan. Himolay turi *P.ciliata* devorini *Ciliata* bo'limiga kiritish taklif qilindi. Ilgari *Leucoides* (Khosla va Khurana, 1982) deb tasniflangan *Ex Royle*, bu aniq xato bo'lib, ushbu turni tasniflash orqali tuzatish tavsiya etilgan [3].

Bo'lim - Turanga Bge

Ushbu bo'limga uchta tur mansub bo'lib, Shimoliy-Sharqiy Afrika va Osiyoda tarqalgan. Eng ahamiyatga ega bo'lgan *P.euphratica* tur bo'lib, o'tmishda keng o'stirilmaganiga qaramay, kambag'al tuproqlarda o'sishga, issiqlik va tuproq sho'rlanishiga bardosh bera oladigan turdir. Hozirgi vaqtda u Shimoliy Xitoyda cho'llanishiga qarshi kurashda qo'llaniladigan asosiy tur hisoblanadi (Vang, 1996).

Bo'lim - *Leucoides* Spach - Katta bargli turang'illar.

P.suaveolens (sin. *P.maximowiczii*) urug' bilan yaxshi ko'payadi. Kam tarqalgan *P.deltoides* uchun esa juda nam tuproqlarda yaxshiroq o'sadi. Ushbu bo'limning hech bir a'zosi Kanadada o'smaydi va (*P.heterophylla*) AQSh ning markaziy yoki sharqiy qismidagi nam joylarida topilgan. Ushbu bo'limning boshqa vakillari *L.lasiocarpa* va *P.glauca* Xitoyning mo'tadil mintaqalarida tarqalgan.

Bo'lim *Aigeiros* Duby - Uchburchak turang'illar va qora turang'illar

Ushbu bo‘limga “haqiqiy” turang‘il turlari kiradi. Ushbu bo‘lim peuplier deltoide (*P.Deltoides* spp. *deltoides*) va tekis turang‘il - peuplier deltode l'Ouest (*P.deltoides* ssp. *monilifera*) nomi bilan ifodalanadi. Shuningdek Fremont teragi (*P.fremontii*) va Rio Grande (*P.deltoides* ssp. *wislizeni*) AQShning janubi-g‘arbiy qismida kichik tur sifatida uchraydi. Juda muhim turlar esa Shimoliy Afrikada, Markaziy va g‘arbiy Yevropada o‘sovchi *P.nigra* va Lombardi teragi deb nomlanuvchi tur o‘sadi. Peuplier noir d'Italie (*P.nigra* Italica) ko‘pincha Shimoliy Amerikada ekilgan.

Tacamahaca Spach bo‘limi - Balzam turang‘illari

Ushbu bo‘limning vakillari Shimoliy Amerika, Kanadada va AQSh da balzam turang‘il - peuplie baumier (*P.balsamifera*), tukli turang‘il - peuplier de l'Ouest (*P.trichocarpa*) va angustifolia turang‘il - peuplier feuilles etroites (*P.angustifolia*). Ushbu bo‘lim Sharqiy Osiyoda eng ko‘p ekilgan Simon turang‘il, peuplier de Simon (*P.simonii*) o‘z ichiga oladi. Osiyoda o‘sadigan yana bitta vakili *P.Laurifolia* va *P.suaveolens* turlarini keltirishimiz mumkin.

Bo‘lim *Populus* L (sin. *Leuce* Duby)

Ushbu bo‘lim ikkita kichik bo‘limga bo‘lingan, *Albidae* va *Trepidae*, ular mos ravishda oq turang‘il va aspenni o‘z ichiga oladi. Ushbu bo‘limning Shimoliy Amerika vakillarining ikkalasi: Amerika aspen – peuplier faux-tremble (*P.tremuloides*) va katta tishli turang‘il - peuplier grandes dents (*P.grandidentata*),

Turang‘ilning tabiiy taqsimoti

Populus L. avlodi Shimoliy yarim sharda, mo‘tadil hamda subtropik zonalarda keng tarqalgan. Turlar Alyaska va janubiy Labradordan Meksika shimoligacha, shuningdek, Yevropa, Shimoliy Afrika, Himoloy, Xitoy va Yaponiyada uchraydi (Schreiner, 1974). Ayrim turlarning tarqalishi juda keng [4]. Masalan, Shimoliy Amerikada eng ko‘p tarqalgan tur *T.tremuloides* xisoblanadi va dunyoda tarqalishi bo‘yicha ikkinchi o‘rinda turadi (Jones, 1985; Barnes va Xan, 1993) [5].

Xulosa

Populus L. avlodi turlarining tavsiya etilgan tasnifi, nomenklaturasi va tarqalishi (Eckenwalder, 1996) ning taksanomiyasi bo‘yicha keltirildi. Unga ko‘ra Turanga, *Leucoides*, *Aigeiros*, *Tacamahaca* va *Populus* bo‘limlariga bo‘linadi. *Populus* avlodi Shimoliy yarim sharda, mo‘tadil hamda subtropik zonalarda keng tarqalgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Eckenwalder, J.E. 1996. Systematics and evolution of Populus. In Biology of Populus and its implications for management and conservation. Edited by R.F. Stettler, H.D. Bradshaw Jr., P.E. Heilman and T.M. Hinkley. NRC Research Press, National Research Council Canada, Ottawa, ON. pp. 7-32.
2. Zsuffa, L. 1975. A summary review of interspecific breeding in the genus Populus L. In Proceedings 14th meeting of the Canadian Tree Improvement Association, part 2. Dept. Environment, Canadian Forestry Service, Ottawa. pp. 107-123.
3. Khosla, P.K., and Khurana, K.D. 1982. Evolution of genus Populus L. and systematic placement of *P. ciliata* Wall. ex Royle. J. Tree Sci. 1: 81-87.
4. Schreiner, E.J. 1974. Populus L. -- Poplar. In Seeds of woody plants in the United States. Edited by C.S. Schopmeyer. Agricultural Handbook No. 450, Forest Service, USDA, Washington, DC. pp. 645-655.
5. Jones, J.R. 1985. Distribution. In Aspen: ecology and management in the western United States. Edited by N.V. DeByle and R.P. Winokur. Gen. Tech. Rep. RM-119, USDA Forest Service, Fort Collins, CO. pp. 9-10.